

Кочкорова Д.А.

**ӨТҮҮЧҮЛҮК ПРИНЦИБИНИН СОЦИАЛДЫК-ТАРЫХЫЙ ТААНЫП-БИЛҮҮДӨ
ИШКЕ АШУУ ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ**

Кочкорова Д.А.

**ОСОБЕННОСТИ РЕАЛИЗАЦИИ ПРИНЦИПА ПРЕЕМСТВЕННОСТИ В
СОЦИАЛЬНО-ИСТОРИЧЕСКОМ ПОЗНАНИИ**

D.A. Kochkороva

**FEATURES OF THE IMPLEMENTATION OF THE PRINCIPLE OF CONTINUITY
IN THE SOCIO-HISTORICAL KNOWLEDGE**

УДК: 165.1

Макалада автор социалдык-тарыхый таанып-билүүдөгү өтүүчүлүк принцибинин ишке ашуу өзгөчөлүктөрүнө токтолот. Аны эки өңүттө карап, экинчи өңүттүн маңызына – жаңы билимдин пайда болуусундагы аталган принциптин ордуна көбүрөөк басым жасайт. Социалдык-тарыхый таанып-билүүдөгү өтүүчүлүк принциби мета-теоретикалык, интертеоретикалык, илимдин ичиндеги, илимий эмес деңгээлдерде ишке ашары, анда социо-маданий детерминанттардын басымдуулугу белгиленет.

Негизги сөздөр: илимдин өнүгүшү, өтүүчүлүк принциби, социалдык-тарыхый таанып-билүү, социалдык формалар, жаңы билим.

В статье автор рассматривает особенности реализации принципа преемственности в социально-историческом познании. Рассматривая ее в двух аспектах, делается акцент на второй аспект – на роль принципа преемственности в возникновении нового знания. Отмечается, что принцип преемственности в социальном познании реализуется на метатеоретическом, интертеоретическом, внутринаучном, внеаучном уровнях и в нем доминируются социокультурные детерминанты.

Ключевые слова: развитие науки, принцип преемственности, социально-историческое познание, социальные формы, новое знание.

The author considers the peculiarities of the implementation of the principle of continuity in the socio-historical knowledge. Considering it in two aspects, focusing on its second aspect, the role of the principle of continuity in the event of new knowledge. It notes that the principle of continuity in social cognition is realized on the metatheoretical, intertheoretical, intrascientific, non-scientific levels and dominated by socio-cultural determinants, highlighted some features of continuity.

Key words: scientific development, socio-historical knowledge, continuity, social forms, new knowledge.

Акыркы убактарда илимий билимдин өнүгүү проблемаларын, анын ичинде билимдердин трансформациясын, бир билимден экинчи билимге, теорияга өтүү механизмдерин изилдөө күч алды. Анткени азыркы күндө илимдин өнүгүү темптери тездеп, анын түрдүү чөйрөлөрүндө улам жаңы билимдер пайда болуп жатат. Аны менен илимдин коомдогу

орду, функциялары да өзгөрүүдө. Илимдеги жаңы билим менен эски, мурунку билимдин ортосундагы байланышты аныктоо илимдин андан ары өнүгүшү үчүн методологиялык негиз берет.

Ишмердүүлүктүн өткөн жана актуалдуу учурунун байланышын камсыз кылуу менен өтүүчүлүк анын ар кандай түрлөрүндөгү өнүгүүнү негиздеген фундаменталдык мыйзамы, зарыл учуру жана таанып-билүү принциптеринин бири болуп саналат. Илимдеги өтүүчүлүк кандай мүнөздөлөт? Кээ бир авторлор өтүүчүлүк илимдин өнүгүшүнүн фундаменталдык мыйзамы [3] деп эсептешсе, башкалары прогрессивдүү өнүгүүнүн зарыл учуру [2;7;10] деп белгилешет, үчүнчүлөрү болсо өтүүчүлүктү таанып-билүүнүн принциби [5,176] деп аташат. В.Г. Рубанов болсо илимде өтүүчүлүк жогорудагы үч мүнөздөмөнүн баарын камтый тургандыгын белгилейт [9,73].

Илимдин башка тармактарына салыштырганда социалдык-тарыхый изилдөөлөрдөгү өтүүчүлүк принцибинин ишке ашуу өзгөчөлүктөрү, формалары аз изилденген. Адамзат ишмердүүлүгүнүн, анын ичинде илимий таанып-билүүнүн бир түрү болгон социалдык-тарыхый таанып-билүү процесси да өтүүчүлүк принциби аркылуу ишке ашат.

Социалдык-тарыхый изилдөөлөрдөгү өтүүчүлүк принцибинин ишке ашышын, биздин оюбузча, эки өңүттөн кароого болот: а) социалдык-тарыхый изилдөөлөрдөгү тарыхты реконструкциялоонун социалдык өтүүчүлүктүн формалары аркылуу ишке ашышы; б) социалдык-тарыхый изилдөөлөрдүн өнүгүү динамикасында эски билим менен жаңы билимди байланыштыруучу өтүүчүлүк принцибинин функционалдык өзгөчөлүктөрү аркылуу ишке ашышы. Аталган эки өңүт социалдык-тарыхый таанып-билүүнүн ажырагыс биримдиктеги жактары, бирин-бири шарттап турушат. Ошентсе да алар бир нерсе эмес, өздөрүнүн ишке ашуу өзгөчөлүктөрүнө ээ. Биринчиси тарых илиминдеги онтологиялык жакты, экинчиси болсо гносеологиялык жакты туюндурат. Социалдык-тарыхый изилдөөлөрдөгү бул өңүттөрдү бирге караган эмгектер жок. Экөө тең

мейли практикалык же теориялык болсун, социалдык тарыхый изилдөөлөрдөгү субъектинин ишмердүүлүгүндө андалган да, андалбаган да түрдө ишке ашышат. Социалдык-тарыхый изилдөөдө таанып-билүүнүн субъектиси менен объектиси ар кайсы доорлорго таандык болушкандыктан, алар убакыттагы интервалда ажырымда тургандыктан жана субъектинин өткөн мезгилге болгон мамилеси азыркы учур аркылуу изилденгендиктен, тарыхый өтүүчүлүктүн бир катар формаларын аныктоо зарылдыгы келип чыгат.

Социалдык өтүүчүлүктүн мындай формалары болуп *социалдык мыйзамдар, өткөн муундун материалдык жана рухий баалуулуктары, ар кандай буюмдук булактар, тилдик-белгилек каражаттар, тарыхый текст* ж.б. киришет. Алардын жардамы менен тарыхчы-изилдөөчү тарыхты реконструкциялоого мүмкүнчүлүк алат. Социалдык өтүүчүлүктүн жогоруда көрсөтүлгөн формалары муундан-муунга берилип, сакталышат жана өзгөрүшөт, аны менен катар өткөн тарых жөнүндө кабар беришет.

Бул формалар социалдык-тарыхый таанып-билүүдө жекече түрдө эмес, комплекстүү түрдө колдонулат. Изилдөөчүдөн аталган тарыхый өтүүчүлүктүн формаларынан аны кызыктырган тарыхый доордун, мезгилдин, окуянын, башкача айтканда объекттин маңызынан бүгүнкү күнгө өткөн мазмунду көрө билүү талап кылынат. Бул татаал милдетти ишке ашырууда тарыхчы-изилдөөчү өткөндөн бүгүнкү күнгө карай эмес, бүгүнкүдөн өткөндү караган багытта изилдөө ишмердүүлүгүн ишке ашырат.

Экинчи өңүттөн алып караганда, социалдык-тарыхый изилдөөлөр үчүн социалдык өтүүчүлүк методологиялык принцип катары кызмат өтөйт. Социалдык-тарыхый, анын ичинде тарыхый изилдөөлөрдө социалдык өтүүчүлүк эски жана жаңы билимди, тарыхый изилдөөнү байланыштырып турган ишмердүүлүктүн принциби катары көрүнөт. Социалдык-тарыхый изилдөөлөрдүн өнүгүшүндө, башка илимдердегидей эле, андалган жана андалбаган түрдө да эски, мурунку билимге таянылат.

Илимий таанып-билүүдөгү өтүүчүлүк материалдык дүйнөнүн өзүнүн эле өнүгүшүндөгү өтүүчүлүк менен эмес, таанып-билүүнүн субъектисинин (субъектилеринин) ишмердүүлүктөрүнүн өтүүчүлүгү жана дүйнөнү кайра өзгөртүп түзүүсү менен да шартталат. Илимий таанып-билүүнүн өнүгүшүнүн ушул мүнөзү *социалдык-тарыхый изилдөөлөрдөгү социалдык өтүүчүлүктүн ишке ашуусунун экинчи өңүтүнүн маани-маңызынын башатын түшүндүрүп турат.*

Илимий ишмердүүлүк адамзаттын жалпы маданиятынын өнүгүшү аркылуу детерминацияланат. “Материалдык жана рухий маданият илимий-техникалык ишмердүүлүк үчүн фонду түзөт. Бул компоненттер илимий ойлоонун стилинин, дүйнөнүн илимий сүрөттөлүшүнүн, илимдин идеалдарынын калыптанышына таасир этип, илимий изденүүнүн негиздери жана регуляторлору болушат” [4,181].

Илимий таанып-билүүнүн субъектиси, анын ишмердүүлүгү өтүүчүлүк аркылуу калыптанат: ал өзүнүн калыптануу жолунда эң биринчи өткөн муундун билимин сиңирип алат, өз доорундагы, өзү ишаракетте болгон илимий чөйрөнүн, илимий мектептин, коллективдин, жетекчинин таасиринде болуп, алардын илимий билимдери мурасталат. Муну субъектинин калыптанышындагы кабыл алуу каналдары аркылуу өтүүчүлүктүн ишке ашышы катары түшүнүүгө болот жана өтүүчүлүктүн *илимдин ички деңгээлиндеги* механизми катары атоого болот. Андан сырткары, субъектинин көз караштарынын калыптанышына тышкы факторлор таасир берет: массалык-маалымат каражаттары, илимий публикациялар, официалдуу эмес чөйрө ж.б. Бул болсо өтүүчүлүктүн *илимий эмес деңгээлдеги* механизмдин чагылдырат. Социалдык детерминант катары коомдогу саясий кырдаал, идеология субъектинин аңсезимине, чыгармачылыгына таасир этип, *метатеоретикалык* деңгээлдеги өтүүчүлүктү камсыз кылат. Ошону менен катар субъект илимдин башка чөйрөлөрүндөгү ар кандай теориялар, концепциялардын таасиринде *интертеоретикалык деңгээлде* билимдердин өтүүчүлүгүн камсыз кылат. Натыйжада субъектинин илимий социалдашуусу ишке ашат.

Социалдык-тарыхый таанып-билүүдө метатеоретикалык жана илимий эмес деңгээлдер изилдөөчүнүн калыптанышына, анын жаңы билимди жаратуудагы ишмердүүлүгүнө башка илимдин тармактарына караганда көбүрөөк таасир этишет. Социалдык-тарыхый таанып-билүүдө аксиологиялык жана герменевтикалык учурлар басымдуулук кылган себептүү коомдук турмуштун башка чөйрөлөрүнөн болгон өтүүчүлүк байланыштардын трансляциясы ачык көрүнөт жана анын деңгээли да салыштырмалуу жогору. Таанып-билүүнүн аталган чөйрөсүндөгү өтүүчүлүктүн механизмдерининде метатеоретикалык, жеке инсандык структуралардын, социомаданий факторлордун жана шарттардын, саясий-идеологиялык негиздердин, баалуулуктарга карай болгон мамиленин даражасы басымдуулук кылат. Бул дал келүүчүлүк принцибин тарыхый таанып-билүүгө карай экстраполяциялоо мүмкүнчүлүгүн берет. Тарыхый таанып-билүүдөгү өтүүчүлүк байланыштардын көрүнүү механизмдеринин спецификасы анын *диалогдук* мүнөзү менен ачылат. Тарыхый таанып-билүү диалогсуз мүмкүн эмес. Анткени өткөн тарыхтын кубулуштарын изилдөө үчүн тарыхчы-изилдөөчү ошол маданиятты жараткан баалуулуктарды учурдагы баалуулуктар менен салыштыруусу керек, тарыхчы-изилдөөчү аркылуу мурунку жана учурдагы маданияттардын ортосунда диалог түзүлөт. Изилдөөчүнүн мындай диалогу көп тармактуу болот, анткени бул диалогдо бир эле убакта ошол маданият менен, ал жөнүндөгү мурунку жана замандаш изилдөөчүлөрдүн пикирлери (алгачкы жана экинчи тарыхый тексттер) менен мамиле ишке ашат. Мындай диалог мурунку тарыхтын баалуулуктарын таанып-билүүчү жана анын

маанисин ачып берүүчү каражат катары кирүү менен, ошол эле кезде ал баалуулуктарды да, баалуулуктарды камтыган билимдерди да (тарыхый текст ж.б.) өткөрүүнүн механизми (жолу) болуп калат. *Натыйжада илимий билимдердин өнүгүшүндө да, тарых илиминин социалдык функциясы аркылуу коомдук турмушта да өтүүчүлүк байланыш түзүлөт.* Экинчиси практикалык мааниге ээ болуу менен, өтүүчүлүктүн баалуулук катары функциясынын маңызын көрсөтөт.

Өтүүчүлүк принцибин тарыхый таанып-билүүгө карай колдонуу анын *түшүндүрүүчү* (интерпретациялоочу) функциясынын аталган тармакта маанилүүлүгүн бөлүп көрсөтүүгө мүмкүнчүлүк берет. Бул функция ири масштабдагы тарыхый процесстердин концепцияларын түзүү милдетин аткарып жана алардын жекече учурларга карай колдонулушун негиздеп, аны тарыхый билимди теориялаштыруунун каражаты катары мүнөздөйт. Тарыхый мыйзамдарды иштеп чыгууга болгон тарыхчы-изилдөөчүнүн аракетинен муну ачык көрүүгө болот. Тарыхый таанып-билүүдө теориялаштыруу мүмкүндүгү тарыхчы өткөндү жөн гана реконструкциялабастан, анын өнүгүү стадияларынын ортосундагы өтүүчүлүк байланыштарды аныктап, анын базасында тарыхый процесстин терең, фундаменталдык негиздерин аныктаганга мүмкүнчүлүгү бар экендиги менен түшүндүрүлөт. Жалпысынан алганда бүтүндөй илимий таанып-билүүнүн өнүгүшүндөгү өтүүчүлүктү эки түргө бөлүүгө болот: “горизонталдык” жана “вертикалдык”. Өтүүчүлүктү мындай түрлөргө бөлүү шарттуу мүнөзгө ээ. Ошентсе да алардын ортосунда таанып-билүү процессинде ишке ашуучу өзгөчөлүктөрдү табууга болот. Өтүүчүлүктүн бул түрүнүн типтүү формасы болуп таанып-билүүнүн аныкталаган, салыштырмалуу туруктуу тармактарынын чегинде акыйкаттын (жаңы билимдердин) сандык топтолушу болуп саналат. Мында акыйкаттын жаңы элементтери мурункулары менен конфликтке келбейт, тескерисинче, бирин-бири толукташат. Таанып-билүүнүн бул деңгээлинде акыйкат маңыздуу өзгөрүүлөргө дуушар болбостон, кайра-кайра өзү өндүрүлүп барат. “Бул өзгөчөлүк акыйкатка түбөлүк өзгөрбөстүк, абсолюттуулук мүнөздүү деген пикирлердин жаралышына да түрткү болгон” [1,54]. Таанып-билүүдө изилденүүчү объекттин жаңы кубулуштары, касиеттери, мамилелери ачылып, алар эски билимди четке какпастан, тескерисинче, толуктап, акыйкаттуулугун далилдеп барган кырдаалы буга мисал. Социалдык-тарыхый изилдөөлөрдүн өзгөчөлүгүнө жараша өтүүчүлүктүн бул түрү өзүнчө мүнөзгө ээ. Табияттан айырмаланып, адам коому объективдүүлүк менен субъективдүүлүктүн татаал биримдигин түзүп турат. Ага жараша коомго карай акыйкат түшүнүгү да өзгөчөлүккө ээ. Коомдук-тарыхый реалдуулук жана ал жөнүндөгү билимдердин адекваттуулугу татаал гносеологиялык проблеманы жаратат. Бир катар

авторлор белгилегендей [6;8], коомдук-тарыхый акыйкатты изилдөө үч шарт менен татаалдашат: өткөн тарых жөнүндөгү маалыматтын толук эместиги; коомду жана анын тарыхын эксперименталдык-практикалык изилдөөнүн мүмкүн эместиги; коомдук-тарыхый таанып-билүүнүн идеология, саясат менен тыгыз байланышта болуусу. Ошондуктан, коомдук-тарыхый изилдөөлөрдүн жыйынтыгы болгон билимдердин акыйкаттуулугун аныктоо да оор. Доордун, идеологиянын талабына жараша коомдук акыйкат өзгөрүлмөлүү мүнөзгө ээ болот. Илимий революциялар түшүнүгү да социалдык-тарыхый таанып-билүүгө коошпойт. Ошол себептен, биздин оюбузча, бул жааттагы изилдөөлөр көбүнесе өтүүчүлүктүн горизонталдык түрүнө туура келет. Бул пикир өзгөчө XIX кылымдын аягына чейинки социалдык-тарыхый изилдөөлөргө мүнөздүү деп ойлойбуз. Бирок, өтүүчүлүктүн вертикалдык формасы да тарыхый таанып-билүүдө орун алган. Ал тарыхый парадигмалардын алмашуу процессинде айкын көрүнөт.

Таанып-билүүнүн субъектисинин жеке инсандык өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен, тарыхый таанып-билүүдө *ачык* жана *ачык эмес билимдердин формасындагы* өтүүчүлүгүнүн метатеоретикалык да, теоретикалык да деңгээлдерде орун алганын белгилемекчибиз. Алар тарыхый билимдерге социомаданий фактордун күчтүү таасирин көрсөтөт. Өз кезегинде бул билимдер кайрадан социомаданий кубулуштарга таасир этишип, субъективдүү билим объективдүү дүйнөнү шарттайт. Өтүүчүлүктүн ушул мүнөзү анын коом үчүн *позитивдүү* жана *негативдүү* функцияларынын бар экендигин көрсөтөт. Ошентип, өтүүчүлүк социалдык-тарыхый таанып-билүүдө жаңы билимдин жаралышына өбөлгө, негиз болгон шарттардын бири болуп саналат.

Адабияттар:

1. Арзыматов Ж.С. Методологическая роль принципа преемственности в развитии научного знания. – Рукопись дисс. канд. фил.н. Минск, 1987.
2. Антонов А.Н. Преемственность и возникновение нового знания в науке. Москва, 1985.
3. Баллер Э.А. Социальный прогресс и культурное наследие. – М., 1987.
4. Завьялова М.П., Расторгуев В.Н. Единство и преемственность сознания. – Томск, 1988.
5. Зеленков Н.В. Принцип отрицания в философии и науке. – Минск, 1981.
6. Исторический источник и историческое познание (Методологические аспекты). Томск, 1973.
7. Мукашев З.А. Преемственность как момент развития. Алма – Ата, 1980.
9. Ракитов А.И. Историческое познание. М., 1982.
10. Рубанов В.Г. Философское осмысление научной преемственности. Известия Томского политехнического университета. 2009. Т. 315. № 6.
11. Харин Ю.А. Диалектика социального отрицания. Минск, 1972.

Рецензент: к.филос.н., профессор Утуров К.У.